

80 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ГАНЧО САВОВ

Ганчо Савов е роден на 25.10.1930 г. в гр. Перник, но израства в гр. Дряново и София в семейството на музиканти, художници и литератори. След преврата през 1944 г. единият от чичовците му е разстрелян, а баща му е преследван от властите.

Славистичното си образование получава в бившия Югославия. Отначало работи в изд. „Наука и изкуство“, а после до 1973 г. завежда културния отдел на в. „Народна младеж“, редактор и в литературния в. „Пулс“. Член на СБЖ от 1964 г. Едновременно е сътрудник в Института за балканистика на БАН. През 1973 г. работи в Института за съвременни социални теории на БАН. Има квалификации в Полша и Чехословакия; престоява дълго в Югославия, проучвайки литературни проблеми, взаимните ни културни връзки и пр.

От 1974 до 1985 г. е в политическия затвор, репресиран от комунистическия режим с обвинение в шпионаж и защото се противопоставя на сътрудничество с Държавна сигурност. За него се застъпват безуспешно Amnesty International и ПЕН-центърът на Словения. След излизането си от затвора до падането на режима на Т. Живков е в изолация, препитава се като работник, но публикува в печата под псевдоними.

След реабилитациите си и амнистията (реабилитиран е поименно и от парламента като „неоснователно репресиран“) Г. Савов работи във вестниците „Нова екополитика“, „Балканите днес“ и др., и продължава научната си дейност в секцията за културна история на Института за балканистика при БАН. Водец е и в сръбската емисия на Българското национално радио.

В края на 1994 г. става гл. редактор на списанието за чуждестранна литература „Панорама“, а по-късно е избран и за председател на Съюза на преводачите в България (до 1998 г.). Член е още на писателски организации у нас, на Българския ПЕН-център, на Асоциацията на интелектуалците „Кръг 99“ в Сараево (където пребивава много пъти по време и след конфликта), както и на други наши и международни организации на интелектуалци. Не членува в никакви политически партии и организации.

От 1997 г. Г. Савов е хоноруван преподавател в катедра „Славистика“ на Филологическия факултет на Великотърновския университет по съвременни южнославянски литератури, странознание и културна история на южните славяни, теория и практика на превода и словенски език.

Основните теми на творчеството му са южнославянските литератури, култури и страни. Автор е на книгите: „Словения“, „Хърватско“, „Босна и Херцеговина – истини и хипотези“, „Сараево – трагичната столица на Европа“ (на английски), „С масило от сълзи и кръв“ – литературни срещи и проблеми в южнославянските страни; „Капан за контри“ – за политическите репресии у нас 1968–1989 г.; „Южнославянските литератури през XX столетие“; „Южнославянските литератури до края на XIX век“, „Южнославянски страни – земи и народи, историческо и духовно развитие“; „Moja slovenska biografija“, „Past za nasprotnike“ (Slovenska Matica, Ljubljana, 2009) и др. Публикувани са му много литературни изследвания, издадени у нас и в чужбина; публицистика; университетски пома-

гала; преводи на славянски автори в България и на български автори в южнославянските страни, художествени творби и т. н. Г. Савов е награждаван за своята дейност у нас и в чужбина; по-важните му награди са: Златна награда на Съюза на преводачите (1992, 2007), Златен знак на М-во на културата (1997) – за популяризация на българската култура по света, награда на Сръбския ПЕН-център (2000) – за популяризация на сръбската литература в България, Национална литературна награда „Рачо Стоянов“ (2003), Претнарева награда (2006) – за популяризация на словенската литература и култура, „Златен кръг“ (2010) – за популяризация на сръбския хумор и сатира и др. Включен е в справочниците „Кой кой е в България“, „Кой кой е в българската култура“ и други.

В основното училище, 1941 г., гр. Дряново.

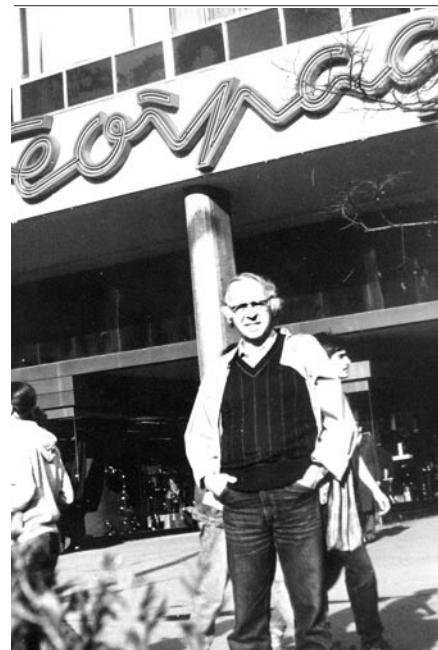
В югославското младежко движение, 1947 г., Сараево

През студентските години, 1957 г., Белград.

В курса по живопис, 1956 г., Белград.

Ноември, 1989 г., Белград.

В затвора – вечер за Достоевски, 1981 г.

Последен ден в затвора. Предаване на ключовете на библиотеката.

В лагера на ЕСФОР над
гр. Травник, Босна, 1996 г.

МАРШ НА МЯСТО

Стоя на кръстопът
наоколо без път
ще чакам пак
до следващия път
без друго времето
само ще изтече
и няма да ми трябва
следващ път.

8 септември 1984 г.

В деня, когато за втори път ми
отказаха помяловка.

Ганчо Савов

В Загреб с Йеврем Бъркович, черногорски писател,
през емигрантските му години, Босна, 1998 г.

С черногорски и босненски писатели на Охридското езеро, 1999 г.

Със свои студентки във Великотърновския университет, 2003 г.

Със сръбската писателка Гроздана Олуич, Белград, 1990 г.

ПРИ ВЕЛКО ПЕТРОВИЧ

Веднаж през 1957 година по време на студентската ваканция се запознах с нашия писател и журналист Георги Томалевски. През Втората световна война той се случил в окупирания от хитлеристите Белград и се настанил на улица „Влайковичева“, точно срещу дома на големия белетрист Велко Петровиц (1884–1967). Те се познавали отпреди, дружали са и макар че сръбският писател е бил преследван от окупаторите и дори известно време е бил в концлагера Баница, Томалевски често е бил гост у Петровичеви... Та той ме помоли, като отивам в Белград, да се обадя на Велко Петровиц и да му занеса някакъв малък подарък.

Достолепният писател, вече академик, имаше и свой служебен кабинет в академията, но ме покани у дома си. Вълнението ми премина в смущение, като видях как ме посрещна в работната си стая, в сред книгите – облечен официално, с достойнството на литературен бард, какъвто бе всъщност.

Разбира се, отначало той много ме разпитва за своя приятел Томалевски и едновременно с това ми разказваше свои стари спомени от България. Как и кога е бил там, тогава дори не обърнах внимание, напрегнато заслушан в неговия глас. Но още същата вечер намерих това в книгите му, които той ми подари. Прелиствах ги и четох почти цяла нощ. Там намерих подробности за това, което бях чул от него. Написал го бе отдавна. Велко Петровиц е бил кореспондент на новосадския вестник „Браник“ в София през 1912 г., а по-късно, през 1913 г. – и на фронта на Втората балканска, т. е. на Междусъюзническата война.

Всичките му репортажи и материали напомняха на разкази, в които имаше коментари за нас, българите. Направо бях изумен от начина, по който перото на публициста Велко Петровиц дълбоко наблюдава, разбира и тълкува нашата действителност от онова време, попаднал в една необичайна, военна ситуация.

Блазни ме мисълта да цитирам голяма част от прозорливите текстове на Велко Петровиц, но предвиденото място да ми стигне. Ще си позволя само да откъсна един кратък пасаж:

„В кафенето на гранд-хотел „България“ бях в компанията на млади писатели и публицисти. Те много сериозно приемат

сръбско-българското споразумение. Съзнават достойнствата на сърбите и вярват в дълготрайността на братските отношения. Иронично говореха за старите, които омаловажават сърбите, и ни молеха да не се смуцаваме от тяхното гържане. За една нощ не може да се промени цялото им поколение.“

Колкото повече четях неговите емоционално написани кореспонденции, толкова повече навлизях в нещо действително впечатляващо. Вместо по-късно да бъде обзет от еуфория срещу българите, което е нормално за един журналист от фронта на противника, Велко Петровиц от първия си пасаж внася определен тон, който остава докрай във военните му репортажи, а той е: дълбоко съжаление за тази „братоубийствена война“. Той не промълвя нито дума на омраза срещу българите, а само срещу тези, които реализират политическите и военните замисли.

Непосредствено пък след Втората световна война Велко Петровиц приема нашата първа писателска делегация в Белград с топли и сърдечни думи, в които няма никаква куртоазия, а само развълнувана искреност:

„Можем да напомним, че не за пръв път български писатели идват при нас, за да ги посрещне Белград, като мили гости, и от двете страни да се чуят възторжени братски, искрени думи. Но в миналото това бе само в моменти на отгъхване, пресметливо откъсвани от нашите общи неприятели, които разтърсваха Балканите и зложелателно кръстосваха съдбите ни.“

...На следващия ден пак се отбих за малко при Велко Петровиц, защото той беше ме поканил да взема още какви книги, пък и исках да споделя за прочетеното. Този път аз говорих повече и му казах колко са ме развълнували съжденията му. Той поклати глава, усмихна се и каза:

– Е, може би сте позакъснял да гостувате на един от добрите приятели на България! Аз доста поскитах в сред вашите сънародници и много силно се привързах към тях.

Срещите ми с Велко Петровиц тогава не продължиха, но когато се върнах в София, си писахмe по няколко писма.

Видяхме се отново пак през ранното лято на 1967 година, малко преди края на жизнения път на големия писател. Идвайки в Белград, се обадох по телефона, разбира се, без да знам, че е болен. Направи ми впечатление само, че гласът му е някак немошен, но за един 83-годишен човек това не е чудно. У тях ме посрещна дъщеря му. Каза ми: „Не се задържайте дълго при него, татко е много болен.“

Въведе ме в неговата стая и го видях в постелята – посярнал и измъчен. Тя излезе и ние останахме сами. Намерих някакви гуми в смисъл, че такъв крепък човек като него отпъжда болестите. Нямах намерение дори да сядам, но той ми посочи стола. Говорихме за обичайни неща – за болестта, която не му дава да работи, за мислите, които го спохождат повече от преди, когато ежедневието ги е отвлечало.

– Май няма да доживея да видя нещо свое, излязло в България... – каза с тъга той...

Дъщеря му открихна вратата и разбрах, че ме подканят да ставам. Стиснахме си ръце с Велко Петрович, а традиционното си кафе изпих с домашните му навън в гостната. Надявах се, че пак ще го видя.

Той се приповдигнал все пак от тази болест, но по-късно остарелият му организъм не издържал на следващата атака и през юли 1967 година си отиде от света.

А аз запазих чудесния спомен за него и писмата, които ми написа.

НЕ СЕ ЧУВСТВАХ ГОСТ В ДЕСАНКИНИЯ ДОМ

Запознанството ми с най-значимата сръбска поетеса Десанка Максимович (1898–1993) започна още в средата на 1956 година, съвсем наскоро след размразяването на идеологическите вражди с Югославия, натрапени от просъветския режим у нас. Искях да превеждам нещо от югославски поети и първо се обърнах към нея. Веднага ми отвърна с готовност да ми помогне и разменихме по няколко писма. В тях все споделяше колко ѝ се иска отново да възобнови връзките си с България. Скоро получих от нея и пакет с книги.

С нея се срещнах през есента на същата година в Белград, където успях да уда да уча. Обадох ѝ се, а тя веднага просто ме извика да уда у тях. Това не бе покана, а някакво сърдечно настояване да се видим час по-скоро. Отидохме с една моя близка от Белград, гимназистка, която ми завиждаше, че ще се срещна с Десанка Максимович. Затова я взех със себе си. Попаднахме след някакво нейно честване и всички още ухаеше на празник. Сърдечността на „мета Деса“ – както започнах да я наричам

по-късно – бе толкова непосредствена и завладяваща, че след съвсем кратко време вече не се чувствах гостенин. Разказваше за множеството си български приятели – за Елисавета Багряна, Дора Габе, Магда Петканова, за това колко тягостно е понасяла скъсването на връзките между Югославия и България. Разказа един незабравим за нея спомен: когато при едно идване у нас пресичала границата, погледът ѝ бил прикован от две дръвчета, които били сплели клоните си от двете страни на граничната телена мрежа, разделяща един селски двор... А след половин час и с нея, и със съпруга ѝ, детският писател Сергей Слаников, минахме на „ти“. Като си отивах, съвсем свойски ми каза:

– И като минаваш край къщи, отбий се, когато можеш. Без да се обаждаш предварително!

Как се бе породила нейната привързаност към България?

Още в младостта си тя била запленила от идеята за славянската взаимност. Но първото ѝ стихотворение, появило се в чужбина, било „Спомен“, преведено през 1924 г. от Елисавета Багряна. Малко по-късно поетът Христо Иванов-Дерижан публикувал на български и цял цикъл нейни стихове в проза в сборника „Семейство“, озаглавен „Песни на сърцето“. Това било истински тласък на стремежа на Десанка Максимович да се сприятелява с българските хора на перото и да популяризира българската поезия в Югославия. Освен това тя се прочула и с това, че е подпомагала много българчета, дошли да учат в Белград. Десанка Максимович се наложила със своята дейност така, че усилията ѝ били оценени и през 1940 година цар Борис III я удостоил с медал за граждански заслуги...

Улицата, където живееше тогава Десанка Максимович, се наричаше „Първи май“, а сега е „Ресавска“, в самия център на Белград. Аз се отбивах от време на време. С нея можеше да се разговаря, а всеки разговор можеше да стане безкраен. Веднаж попаднах в момент, когато жилището ѝ бе пълно с нейни ученици – от деца до зрели хора. Тя беше в пенсия, но непрекъснато някой се отбиваше и у тях винаги беше пълно със свежи цветя. Обзе ме чувството, че съм се докоснал до обичта на хората към един прекрасен човек и поет, чието голямо творчество се е превърнало във всенародно богатство.

Когато се върнах в България, започна редовна, макар и не толкова интензивна кореспонденция помежду ни. Понякога тя и Сергей ме молеха за книги на български и на руски, друг път се ангажирах да им съдействам чрез писателския съюз за летуване в България и пр. Веднаж я помолих за интервю за вест-

ника, където работех, и тя веднага се отзова, изпращайки ми отговорите си, написани саморъчно. Бяха изпълнени с откровени мисли за съвременната поезия, за привързаността ѝ към нашата лирика... През 1972 г. тя ме изненада, като ми изпрати книгата си „Празници на пътуването“, в която, обръщайки се към мен пишеше:

„Такива приятели на нашия народ, какъвто си ти Ганчо в България, или Димитър Пантелеев, Дора Габе, Багряна, Георги Цанев, Анна Каменова, Георги Гошкин, Стефан Елефтеров и много други – да не споменавам всичките, – не трябва да ги оставаме самотни затова, че днес някой е поразен от епидемията на недоверие или някоя друга подобна, която покварява отношенията между хората.“

През затворническите ми години Десанка Максимович непрекъснато се е интересувала за съдбата ми. Няколко пъти намирах начини чрез сестра си и дъщеря си да изпращам до леля Деса честитки за Коледа и Нова година. А като се върнах вкъщи, заварих нейните истински мили честитки, които пък тя ми е пращала през годините, да ме чакат вкъщи.

Като се отвориха отново границите пред мен за Югославия – а това беше през есента на 1989 г., – аз веднага заминах за Белград. Първо, разбира се, потърсих леля Деса, но тази вълнуваща среща продължи кратко. Изглежда, че колкото повече старееше, толкова повече я гърпаха насам-натам за обществени ангажменти и се засичахме все на някакви срещи и конференции, но нямаше случай, когато съм в Белград да не ѝ се обадя. Вкъщи я заварих, когато в Югославия бушуваше гражданската война, а аз пътувах към Хърватия и Словения. Потресена от това, което се случваше, Десанка ми каза:

– Угасна, угасна човешкото у човека, драги мой Ганчо... Никога не сме били по-далече от себе си. И от Бога! Бог никога няма да ни го прости! Каква трагедия! Каква трагедия!

И ме помоли да я почакам, за да напише няколко картички за свои приятели там, където отивах, и да ги изпрати по мен. На всекиго от тях бе написала топли и сърдечни думи, изразяваше покрусата си от омразата, която се насажда, и непохватните си дружелюбни чувства. А доколкото си спомням, това бяха писателите Весна Парун, Драгутин Тадиянович, Цирил Злобев, Нежа Маурер и още няколко.

Десанка Максимович не забелязваше границите между хората от различните нации и вери, винаги чувстваше жизнена необходимост от сближаване помежду им.

ОТКРИТОТО СЪРЦЕ НА МИХАИЛО ЛАЛИЧ

Ще да е било някъде през 1956 година. Един мой приятел от Ниш ми донесе няколко книги. Една от тях бе с разкази на един от най-изтъкнатите белетристи Михаил Лалич (1914–1992), черногорец. Преведох и публикувах един разказ от нея, изпратих го на автора и си направих устата да ми набави и други свои произведения. Неочаквано, той съвсем наскоро ми изпрати още две-три книги. На следващата година бях в Белград и ми се искаше колкото се може по-скоро да се видя с него. Тогава Лалич бе редактор в голямото издателство „Нолит“.

Първото, с което ме привлече Михаил Лалич, бе неговата безкрайна сърдечност, отзивчивост и човечност. Освен това бе много скромен, дори в известен смисъл стеснителен, но твърд и принципен човек. Заинтересува се от мен и семейството ми и без да отворим дума за нещо подобно, той сам ме подпомогна финансово. Направи го с голямо желание, но и с голямо неудобство. А когато по-късно се опитвах да му върна парите, той отклоняваше всеки опит и дори не ми даваше да говоря за това. Веднаж в едно писмо ми обясни как гледа на този случай: „Парите, които ти давах, не съм си и помислял, че трябва да ги връщаш, и сега ще ме обидиш, ако поискаш да ми ги дадеш обратно“... Тогава за отплата започнах да нося на семейството му някакви домакински вещи от България, но и тогава той се притесняваше извънредно много.

Впрочем, Михаил Лалич бе един от най-честните и почтени хора, които съм срещал през живота си. У него липсваше какъвто и да било стремеж към изтъкване, притежаваше вродена съпротива срещу нравствената и политическата корупция и вземаше страната на несправедливо репресираните по време на Титовия режим, дори излагайки се на голям риск. Такъв бе случаят с видния черногорски писател Радован Зогович, който заради своите антирежимни прояви бе поставен под домашен арест в Белград, но Михаил Лалич успяваше да поддържа връзка с него и да му помага. Той не се церемонеше да изрази отношението си и към личности, които угодничеа на властта и веднаж, в мое присъствие, отказа на някакъв функционер да замине с делегация за Москва, която се ръководеше от близкия до режима писател Оскар Давичо.

На Михаил Лалич дължа извънредно много за сближаването ми още от студентски години със сръбската и черногорската

литература, за познанството ми с редица писатели. Той ми бе уредил абонаменти за най-важните белградски литературни издния, снабдяваше ме с книги... Когато се върнах в София, поех за редактиране превода на неговия роман „Сватба“. Преводът бе скандално лош и се налагаше често да се свързвам с Лалич и да го държа в течение на работата.

Веднаж той настоя да отсядам у тях и после му гостувах неведнаж задълго. Дори се мръщеше, ако се случи да се настана при свои близки. В неговия дом се запознах с много черногорци, отвори ми се път към Черна гора и оттогава в нея бях много пъти.

Михаило не бе много словоохотлив човек, но една вечер той поде интересен разговор за нещо, което досега не беше споменавал. По време на фашистката окупация той като партизанин е бил пленен от хитлеристите, осъден на смърт и препратен в концлагер край Солун, охраняван от български войници. В един от караулите е бил и нашият бъдещ виден писател Камен Калчев. Те потайно се сближили и веднаж Калчев с риск за себе си пуска Лалич да избяга. Със своя спасител Михаило Лалич се видя отново чак през 1972 година, когато един-единствен път посети България – за представянето на своя роман „Делейска гора“.

Друг факт, също толкова знаменателен, се отнася до творческия афинитет на Лалич. Той неведнаж ми е споменавал, че смята за един от своите учители в литературата Йордан Йовков.

– Негови разкази и романи бяха се появили на сръбски преди войната. Прочетох всичко от него с голям интерес, защото ме беше впечатлил веднага. Те ми дадоха такъв силен импулс, че първите ми творби носят отпечатъка на Йовковото проникване в човешката душевност – беше ми казал Лалич. – И методът на Йовков за достигане до съкровеното у човека се запази при мен.

В писмата си Михаило Лалич също бе споделял няколко пъти за това.

Когато през късната есен на 1989 г. отидох в Белград, потърсих Михаило, но той вече прекарваше повече от времето си в гр. Херцег Нови на черногорското крайбрежие, та с него тогава само се чухме. През 1992 г. издебнах момента, когато се беше прибрал в Белград и веднага отскочих до него. Беше заобиколен от няколко известни черногорски писатели и един режисьор, който уговаряше с него някакъв филм. Изглеждаше все така жилав, спокоен и уравновесен, какъвто го знам.

– Чука Михаило – му викам – личи, че долу, край морето, ти е добре?

– Така е, но и там взех да не се чувствам спокоен. Пак ми мирише на барут, ама по-качествен от някогашния... Изгубих търпение да чакам света, за какъвто може би някога съм ти разправял, че си го представям – прочистен от користолюбие и насилие.

Това бе последното ми виждане с Михаило Лалич.

ВЕСЕЛЯКЪТ ВЛАДО

Един от най-големите ми приятели – по тегло, по дух и по постоянство – бе големият сръбски сатирик Владимир Булатович – ВИБ (1931–1994), когото ние в България си наричахме Владо. Запознах се с него през 60-те години на миналия век в редакцията на белградския вестник „Политика“, където той работеше. Беше вече нашумял със своята самобитна, неповторима сатира и когато преведох някои негови неща у нас, запалиха се и нашите сатирици. И ето че през 1964 година познатите ни веселяци писателите Радој Ралин, Георги Друмев и Димитър Петров, а, разбира се, и моя милост, го поканихме с жена му да посрещнат с нас Новата година в София. Той се съгласи веднага и оттогава до края на живота му приятелството ни не секна.

В Белград често бяхме заедно. И нито в редакцията, нито на улицата, дори и вкъщи шегите и сатирата му не стихваха. Веселите случки с него, остроумията му са толкова, че на всички преживелици с него трябва да се посвети отделно място.

Между другото, той все търсеше начин да се добере до България. А идва всичко на всичко три-четири пъти. Но всякога, когато негов разказ се отпечаташе в София, той го отчиташе за свое идване. Един път отивам у тях, а той ми каза още от вратата:

– Утре заминавам за България!

– Действително или виртуално? – питам го.

– Пътувам реално, човече! За Стара Загора. Но ще попиташ как?... Включи ме в един футболен отбор, ако нямаш нищо против! – А Владо вече приближаваше стоте килограма и с футбол се срещаше само по телевизията.

През 1990 година той получи най-голямата българска премия за хумористично творчество – международната награда „Але-

ко“. Имаше заболяване на обмяната на веществата, та вече бе надхвърлил 150-те килограма и едва се движеше. Но се дотърпи в буквалния смисъл!

– Князят ме и ме награждават къде ли не, но все отказвам. Тук обаче дойдох, както виждате! – рече Владо.

После героично изтърпя всички мъки на пътуванията до Свищов и обратно. Дори във влака от Левски до София го курдисахме да поседи временно на някакво кьоше, докато му намерим удобно място, а като се върнахме да го вземем, не само че бяха му сторили място колкото за трима, ами бе станал център на внимание, та и пътници, и железничари се залиха от смях.

Това бе последното му пътуване в живота извън Сърбия!

Не след дълго ходих в Белград и го посетих. Живееше в центъра, на един висок етаж, прикован към стаята. Но веселият му нрав не го напускаше. Пред очите му течеше Дунав.

– Помниш ли как ме домъкнахте до Свищов? Едва не пукнах! А то могло по Дунав, по Дунав, та право там!

ЦВЕТА ОТ БЪЛГАРИЯ

Всеки български учен, занимаващ се със славянски фолклор, знае името на словенския академик д-р Милко Матичетов. Нашите учени често са го приемали в своята среда не само като виден европейски специалист, но и като един необичайно предразположен, весел и сърдечен човек, за когото България е много близко поприще за научни изследвания.

При него се отбивах няколко пъти в дома му, в сред китния двор на ул. „Лангустова“ в Люблина. Гостната му стая всякога бе пълна с цветя и някои от тях, както казваше той, са му подарени от български приятели. Веднаж и аз му занесох кутия с българско цвете и той си го засади. А долу, в двора, вечно зелене лавров храст, който присъства тук като част от България, защото М. Матичетов го е донесъл сам от най-южния ни край.

Веднаж си бяхме уговорили среща, за да ми разкаже за своите български интереси.

Помолих го да документирам неговите думи. И ето какво ми разказа той:

„Като студент славист в Падуа още в началото на 1938 година у мен се породи много силен интерес и привързаност към българите. Той дойде от това, че бях влязъл в компанията на извънредно приятни мои колеги българи, с които започнах да другарувам. Това бяха петдесетина души и аз се движех неразделно с много от тях. Разбира се, веднага започнах да уча български с тяхна помощ. В сред тях имаше един медик, казваше се, ако не бъркам, Георги Кодов. С него живеехме в едно и също общежитие. Той не знаеше нито дума италиански и следването му затърка на едно място. Заради това се разбрахме така: да говорим един ден на италиански и един ден на български. Аз знам италиански, защото съм роден в италианска Словения и съм завършил италианска гимназия. В Падуа се сприятелих и с още госта българи – Наум Паслангжийски, Вичо Узунов и с още няколко други.

През същата тази 1938 година ние, словенските студенти и гимназисти от Падуа, издавахме на словенски ръкописното списание „Бриневка“. Това ставаше нелегално, защото италианските фашистски власти не разрешаваха да се печата на нашия език. Списанието излизаше в 45 екземпляра на литопечат. В ноемврийския му брой направих авторизиран превод на разказа на големия български писател Елин Пелин „Човекът, за когото всички се грижат“.

Бързо се узна за моя интерес към България и през 1939 г. словенското издателство „Мохорйева гругба“ от Горица предложи да преведа романа „Жетварят“ на Йордан Йовков. Получих дори аванс 500 лири. За студент това беше – о хо-о-о – доста голяма сумичка. За тези пари си купих българо-италиански речник – беше неописуема радост. Скоро обаче ме попари една вест в печата, че в Люблина този роман вече е излязъл в превод на Алоизи Болхар. Понечих да върна аванса на издателството, но от там ме успокоиха: „Недей, недей – рекоха, – ще дойде нещо друго, ще се заловиш с него.“ Не след дълго обаче дойде войната, а аз наистина се залових с нея.

По това време получавах и списанието на италианско-българското дружество „България“, четях всичко, което е на български. В това списание сътрудничих и преведох „Шосето“ на Ангел Каралийчев.

Оня колега, Георги Кодов, бе инициатор българските студенти да образуват дружество „Пенчо Славейков“ и той му стана председател. Това бе през 1940 година. Кръстиха дружеството в присъствието на нашия професор Артуро Кронио.

През 1942 година по случай 30 години от смъртта на писателя членовете на дружеството поставиха паметна плоча на къщата в Брунате над езерото Комо, където бе живял и склонил очи Пенчо Славейков... А аз постоянно участвах в живота на българското дружество.“

(След този свой разказ, акад. Матичетов ми даде копия от издадените през студентството му български преводи.)

На следващата година, след завършването си Милко Матичетов се включва в движението за освобождение на словенците от италианска окупация. След войната етнографската наука го сближава за цял живот именно с българските му колеги, а и с народа ни, защото той прави редица изследвания, свързани с народния език, приказките, песните, пословиците и пр. Много са трудовете на академик Матичетов, докосващи се до българското народно изкуство и лексика. Например по пътя на изследването на отделни приказки, народни песни и дори на думи, които се покриват у европейските народи, той е направил ценни етнографски открития.

„Преди години имахме симпозиум на остров Катарина до хърватския град Ровин – продължи разказа си Милко Матичетов. – Аз излязох със сравнителна студия за баладата „Болен Дойчин“, която се среща у българи, сърби, хървати, словенци, гърци, дори румънци, по своята тема. Името на легендарния юнак се споменава в петнайсет разновидности и всяка носи особеностите на региона, където се е появила. Например град Солун у хърватите е станал Солин – сега предградие на Сплит – и пр. Но установих категорично, че това е изворна българска балада, чийто пленителен сюжет е отворил пътя ѝ по целия Балкански полуостров и самата тя е удивителна спойка между етносите на цялото това пространство.“

НЕПРЕКЛОНИМИЯТ ДУХ НА ЕДВАРД КОЦБЕК

С един от най-забележителните поети и писатели на Словения Едвард Коцбек (1904–1981) ме запозна моят близък приятел Валтер Самиде, журналист. Това стана в кафене „Европа“ в Любляна и годината беше 1964. Мишо – както викахме на Валтер – вече ми разказа за него и ми обърна внимание, че той е още в политическа изолация! Това вече нямаше да го забравя.

Освен това разбрах, че тук бе мястото, където всеки божи ден човек можеше да завари Едвард Коцбек... Заг ъглова маса край един от големите прозорци седеше писателят, облечен изискано, пиеше кафето си и прелистваше някакъв вестник. Беше предупреден, че ще гойда, защото моят приятел само поздравя, представи ме и изчезна.

Обикновено при такива светкавични запознанства, когато оставен насаме с една такава, за мен импозантна фигура, притеснението ме притиска и ти става много неловко. И друг път съм изпитвал такива моменти, но сега не ми остана време за поразяващи емоции, защото Едвард Коцбек веднага ме похвана с въпрос:

– Откровено казано, много ми е приятно, че един български литератор се е сетил за мен. Как ви хрумна? – попита ме той.

– Отдавна исках да се запозная с вас, защото за мен означавате много! – изрекох някаква стереотипна фраза на словенски, макар и да не беше скалъпена добре.

– Щом говорите словенски, няма да ви задавам подобни въпроси.

Извиних се, че словенският ми още не е както трябва и че се занимавам със словенска литература. Споделих колко ме е впечатлила прозата му „Страх и смелост“ (Strah in pogum), която излезе през 1951 г. и беше внесла смут в словенското обществено пространство, защото според мен тъкмо такава книга – остро критична към поведението на словенската комунистическа върхушка през войната – сваля пропагандните воали от същинската истина и подрежда откровено нещата в общественото пространство. Заради тази книга Титовият режим организира политическа хайка срещу Едвард Коцбек, той бе прогонен безцеремонно от обществения живот. А заради негово интервю по случай 70-годишния му юбилей през 1974 г. той отново бе подложен на политически тормоз от властите.

– Я гледай, я гледай, вие знаете и сте мислили за това? – ми каза той.

Едвард Коцбек прояви любопитство към нашия литературен живот, припомни си за Елисавета Багряна, с която се бил виждал в Любляна и за връзките ѝ с Изидор Цанкар. Разговорът ни ставаше все по-интересен, но не исках да прекалявам. Стапах, приготвих се да тръгна, а той ми каза, че когато искам, мога да го намеря тук. И наистина, аз се отбихах по веднаж-дваж в седмицата.

Беше вече 1965 година. Един ден той ме посрещна с думите:
– Имате ли време? Този път ще ми е приятно, ако дойдете с мен до вкъщи.

Вътрешно много се зарадвах, кимнах утвърдително и веднага тръгнахме. В работната му стая грабна погледа ми един грамаден гоблен или тъкано пано върху стената с мотиви от родното му Помурје. Слънце, плодове, пищни багри. Това ме накара да подхвана разговор за неговата поезия, защото първо бях се запознал с нея и тя буквално ме увлече. В себе си имаше напълно своеобразна елегична мъдрост, бликаща от пейзажа на природата и от душевните вълнения на автора, които се превъплъщаваха в прозрения – нещо, което не бях срещал у друг словенски поет. Ще отбележа само, че Едвард Коцбек е най-видният основоположник на експресионизма в словенската литература. Лиричният му език ме завладяваше със звуците, багрите и уханията си така, че неговата поезия сякаш най-категорично ме накара да обикна словенския език.

Като видя как съм се загледал в гоблена, Коцбек ми заговори за първата си поезия и за творчеството си въобще. Беше толкова интересно, че още щом се върнах в квартирата си, веднага си възстанових онова, което ми каза. И сега имам записани неговите мисли върху странички от бележника си. Ето някои от тях:

„От своя край, бродиран на този гоблен, и аз самият не мога да откъсна поглед. Първите ми песни са за моя роден край, и то за гроздоберите. Спомня ли си за тях, всичко оживява с техния глъч, настроеност и гъха на ранна есен, грозде и шара...

...Когато съм писал за пейзажа, винаги съм виждал там и човека. Нито човека го има без природата, нито пък природата я има без човека.

...В днешно време човекът е на кръстопът: откъснат е от старите си нрави, а нови – няма. Тогава какъде?

...Макар да не съм съвсем в течение на българските ни приятелства, имената на Елисавета Багряна, Дора Габе, Каралийчев се вписваха в нашето литературно ежедневие още преди войната. Към Багряна у нас например се изпитва много силно уважение. А у мен се е запечатало впечатлението, че Дора Габе е един образец за вяност към себе си.

...Изпитвам голямо доверие в нашата млада поезия, която става критерий за доста нови достойнства. Грегори Стърниша например е пестелив на атрибути, което е голямо преиму-

щество, защото често се злоупотребява с тях. Дане Зайц много добре прозира какво е човекът днес в лапите на безизходицата и превръща това в ясни образни и внушаващи символи... Най-младите гледат подплашения съвременен човек, оставен без душа от отвличена, а конкретна поезия...

...Всякога давам съвети на младите – когато пишат, да правят това само по вътрешна необходимост!...

На тази наша среща заговорихме и за това как живеят нашите страни. Искаше ми се да бъде откровен с Едвард Коцбек, но познавах неговата деликатност, та затова съвсем пестеливо му разказах за демагогията на режима и за идеологическите забрани у нас. Запомнил съм, че моят събеседник ме изслуша внимателно, не се впусна в разговор, само сподели своето разочарование от онези хора, които са компрометирали обществените нрави, и завърши с една афористична мисъл: „Лошо е това, когато идеологията се превърне в идеология!“

Вече винаги поне се обаждах на Едвард Коцбек, когато идвах в Любляна. Веднаж, когато бях пак там, той ме потърси, за да ме покани да отида с него в Марибор заедно с други писатели на тържество по случай някакъв юбилей – дали негов или на гимназията, в която бе учил, вече не си спомням. Когато церемонията приключи, настъпи един момент, който ме държа развълнуван дълго време. В своята класна стая Едвард Коцбек се срещна с ученици и преподаватели и им говори така дружелюбно, сърдечно и прочувствено, с огромна обич за гимназиалните си години, за това какво значат учението, литературата, изкуството, че накрая на всички, които му благодариха, гласовете им трептяха от вълнение.

И когато всички помислихме, че е дошъл краят на срещата, той ме хвана за ръката, представи ме и ме помоли да кажа няколко думи. Реших да не им досаждам с шаблонни поздравления, а им разказах за духовните връзки на Марибор с България, които през 30-те години на миналия век са били толкова честни, та са се превърнали в своеобразна традиция. А пък аз изследвах тези контакти. Беше им изключително интересно, защото за тези връзки те досега не знаеха.

При едно свое идване през април 1967 година в Любляна Едвард Коцбек нетърпеливо ме покани да се срещнем в дома му. Ако може веднага! „Дадено!“ – му отвърнах и побързах към тях. Посрещна ме с някакво бодро настроение, предложи ми кафе, което значеше, че има някакво намерение да се задържим по-дълго и чак когато се настанехме за разговор, той ми каза:

– Господин Савов, поканих ви, за да ви подаря новата си книга „Listina“ (Препуската). Току-що излезе.

Извади я и върху нея ми написа своето посвещение: „Дарявам я на приятеля на словенците Ганчо Савов, Едвард Коцбек“, 25 април 1967 г. Беше изключително деликатен човек и не ми каза, че ще се радва да чуе моето мнение, но подразбирах, че то ще му бъде интересно. Заради това по-късно му написах писмо от София, в което споделих своите впечатления. А те бяха наистина много силни, защото още не бях чел мемоарна проза, написана по този начин – с такива искрени, човешки и откровени размишления за едно историческо време, което от други автори се обливаше в патетично черно-бели стереотипи. Това бяха разсъждения за неговите сънародници, които и в моменти, когато ги укоряваше за нещо, го правеше с топлина и грижовност, някак си бащински... Тази книга си остана завинаги една от най-достоверните творби за времето на окупацията.

С Едвард Коцбек поддържах връзка рядко, но той не ме забравяше. Веднаж през 1973 г. бе препоръчал на австрийската журналистка Ерика Вантох от Виена да се срещне с мен в София, за да я въведа в българската атмосфера: „Г-н Едвард Коцбек, който сърдечно ви поздравява, ми даде вашия адрес, за да ми разясните духовната, културната и политическата ситуация в България“ – бе написала върху една бележка, което явно ѝ е било продуктувано на словенски. Тя четеше и разбираше езика, та с готовност я въведох в запретените теми на нашето ежедневие.

БАВНО БЛУСЪТ ПОКЪЛВА...

С особен трепет чета стиховете на Людмила Миндова от сбирката ѝ „Блус по никое време“*, след като неотдавна прочетох нейните прелестни преводи на босненско-словенския поет Йосип Ости, които тя подбра в книгата му „Къща от език“. Понеже преводът на поезия не е нищо друго, освен същинска поезия, още тогава имах очакване, че оригиналната ѝ лирика няма да

закъснее. Както – за радост – и стана.

За една поезия не са необходими много страници, та да се покажат нейните достойнства. Струва ми се, че не трябва и много думи, за да споделиш и изразиш как си ги изживял. Лириката на Л. Миндова ме пое буквално като същинска песен, като омайващия ритъм на блуса. Тя съумява да превежда по пътя през нескончаемите премеждия в живота, който отива дори по-далеч от онова отплатък. Особено когато затъваш в тресавищата на самотата и болката, които си дължен да преодоляваш дръзко, ако държиш да останеш. А средствата за това преодоляване Людмила Миндова е намерила в лиричния път през мъдростта на напълно самотното образно осмисляне на този път. Завладяващо е и това, че нейните стихотворения са наситени с максими, които предизвикват особена възхита у човека, потънал в нейната поезия. Те предизвикват чувството, че тази лирика ти е необходима и трябва да се връщаш често към нея.

Ганчо Савов

* Людмила Миндова – „Блус по никое време“, изд. „Сиела“, С., 2010.

ПОЧИНА ВЕСНА ПАРУН

Весна Парун, най-видната хърватска поетеса, е родена през 1922 г. на адриатическия остров Зларин. Филолог по образование, тя посвещава целия си живот на литературата. Освен поезия, тя пише есеистика и литературна критика, литература за деца, пиеси, сатира, художествена публицистика и т. н. Основна тема в нейното творчество е любовта – символ на диренето, на хармонията, на осъзнаване висшата вътрешна красота. Любовната ѝ поезия – самобитна и нова по своя стил – не е толкова поезия на настроението, колкото философски размисъл над интимното. Тя е изключително смела и с гражданското си отношение към обществените процеси. Авторка е и на нетрадиционна философска и непатетична патриотична лирика. Досега има издадени над петдесет книги, а 11 от тях са се появили в чужбина, включително и в България.

Член-кореспондент е на Хърватската Академия на науките.

Весна Парун живя около три години в България, обичуваще широко с нашите творци и спечели много приятели сред нас. Най-близките ѝ бяха Блага Димитрова, Радој Ралин, Вели Чаушев и др. Тук написа много произведения – поетичната книга „Вятър от Тракия“, пътеписът „На другото море“, цикъл есета за България и др. „Къде ли не съм била в тази страна? – казва тя в едно от своите есета. – След като я обиколих цялата, защо ли все още неспокойно я диря? Всяка стъпка ме сближава с нейната истина и ми донася нова радост и вдъхновение...“

Весна Парун остана без близки хора и последните години от живота си тя прекара в санаториум заради изключително лошото си здравословно състояние. Тя се прости с живота си на 25 октомври 2010 година.

ОСТРОВЧЕТО, КОЕТО ПОЛУДЯ ОТ САМОТА

На майка ми Аница

Листата падат на земята. Тук е мястото им. Стига са гледали небето и са се наслаждавали на планетите и вятъра. Нека да научат как е долу, на земята. И да изчезват.

На септември устните са все още червени, а очите – сини. Но октомври притулва лице. Той ни показва хубавото си и стройно тяло, обагрено с петна от бакър и злато.

Децата не се чудят на природните промени. Нещата са сериозни и не са за чудене. А пък зайчетата и катеричките нямат време за това.

Билките имат телца, но душите им са някъде в далечната галактика. Коренът е робство им, а листото и цвятът – свободата. Плодът е само шега в края на пътуването.

Знам едно островче насред водната шир, което е полудяло от самота. Морето е навлякло през главата му усмирительна риза.

Гробищата се развеселяват: скоро по тях ще се занимават върволици от мравки. Отдолу червеи, отгоре мравки. А хората си седят из църквите и кръчмите.

Не ми се иска да умра в съня си. Сънят ще остане недовършен, а смъртта ще се прости с фантазията.

Имах брат, който изчезна в една военна безпътица. Безпътиците и бездните ни викам при себе си от паметивека. Майките молят жестоката съдба за милост. Историята обаче си запушва ушите с пустинен пясък. Дори не ги чува.

Как можеш да се радваш на игрите в живота ти, няма и послушна марионетка, като не знаеш кой ти дърпа конците и кой говори вместо теб?

Позията превръща и най-грубия език в говор на самодиви, който те пази от горчивините на ежедневието. Дали моята лира поне малко допринася за това?

30 октомври 2006

Превод от хърватски: Ганчо Савов

ГОНЕНИЦА С ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

ЛИТЕРАТУРНИ БАЛКАНИ: *Преди време в печата бе споменато и вашето име в един списък на сътрудници на Държавна сигурност. Какво бихте казали за това?*

ГАНЧО САВОВ: Още преди да излезе информацията, аз бях писал през 1998 г. в книгата си „Капан за контри“ за това мое въвличане в сътрудничество с ДС. А през 2009 г. във в. „Демонация“ разказах случая по-подробно.

Заради моите открити и много близки връзки с бивша Югославия ДС е започнала да ме дебне още след 1948 година, но поради недостатъчни основания примката е оставена хлабава. През 60-те години на миналия век, насочвайки се към мен, вече като рядък специалист във външнополитическата област, ДС ме застава да ѝ сътруднича в контраразузнаването. Декларация обаче не подписах!! Ненавистта и угрозата от тази инквизиторска институция се увеличаваха с времето. И независимо от това в какви списъци фигурирам днес, твърдя, че най-добре може да я презира и разобличава такъв като мен, който е преминал през всички степени на нейното чистилище – от нескончаемия и травмиращ натиск до дългогодишен затвор. Както е известно, бях осъден на 18 години, след като категорично престанах да ѝ сътруднича през 1968 г. и се опълчих срещу нея! (Да напомня: в затвора бях от 1974 до 1985 г.) Това се случи, когато се убедих, че агентите на ДС тенденциозно ме употребяват за скалпване на политически инсинуации срещу югославски дипломати, които никога не са искали шпионски сведения от мен. Това ме отвращаваше!

ЛИТЕРАТУРНИ БАЛКАНИ: *А данните от Комисията по госятаата, които се публикуваха?*

ГАНЧО САВОВ: Данните, които изнесе Комисията по госятаата, не ме впечатляват и не им отдавам значение, защото тази институция само преповтаря и възпроизвежда онова, което се намира в папките на ДС, т. е. тя е нещо като офис на архива на ДС. Самата тя непрекъснато подчертава именно това – че само съобщавала данни според изискуемите таблици и нищо повече. Но тези сухи факти се възприемат от широката общественост като морална оценка. А за онези потърпевши, които са същински жертви, фактите в много случаи тенденциозно изопачават реалната истина, до която комисията всъщност въобще

не може да се добере. Тя е например в пълна невъзможност да разбере кой как е вербуван – дали не е сплашван със смърт, със санкции срещу семейството, т. е. дали не е в пълн смисъл на понятието жертва или пък се е съгласил да сътрудничи с охота и по своя воля; освен това дали не е мамил органите и не е сторил никому зло. А не е ли съвсем близо до ума, че може би някои от вербуваните са работили под прикритие за чужда специална служба?!... Освен това тази комисия още от създаването си бе продукт на комунистите, тъй като бе съставена от БСП, предимно от бивши партийни работници, включително и от най-висшето ръководство, като към тях бяха принадени и ограничен брой демократи.

ЛИТЕРАТУРНИ БАЛКАНИ: *Как се държаха с теб агентите на ДС?*

ГАНЧО САВОВ: Любопитно беше, че агентите на ДС работеха с мен напълно конспиративно. Определяха ми срещи по улици и кафенета, а повечето от тях си служеха с измислени имена. От сведенията на комисията например установих, че от всички посочени там оперативни работници са ми известни само трима-четирима души. Освен това и до съвсем скоро не знаех къде се е намирала тази Държавна сигурност, защото никога не съм бил отвеждан в нейната сграда. Пък и не съм искал да прескачам прага на тази зловеща институция. Също напълно непознати останаха и споменаваните управления и отдели на ДС.

ЛИТЕРАТУРНИ БАЛКАНИ: *Както се вижда от сведенията на комисията, ДС е вървяла по стъпките ви и след влизането в затвора.*

ГАНЧО САВОВ: Когато станах председател на самодейния затворнически орган в Старозагорския затвор през 1979 г., вече като „служебно задължение“ трябваше да давам сведения за настроенията на съзатворниците си. Това бе безкрайно нечистоплътен ход и ме поставяше в изключително трудна и деликатна ситуация, защото не можех да си позволя да се превръщам в доносник. Заради това предприех много рискована стъпка: обсъдихме в тесен кръг от най-доверени съзатворници, че на ДС ще „подавам“ сведения, които ще обмисляме с тях, а те ще ме държат настрана от всички свои акции, каквито бяха например: протестно спиране на работа, гладни стачки, самонаранявания, разпространяване на забранени предмети и пр. По такъв начин от мен при началниците отиваха не особено полезни за тях

данни. Те естествено не бяха доволни от мен, бях хокан много пъти по такива поводи, но не допуснах провали! Може би заради това бях отхвърлян от списъка за амнистиите и помилванията през 1981 и 1984 г. и лежах в затвора година и половина повече, отколкото е прието за политическите затворници. В края на краищата тази конспирация успя! Тя беше съчетана и с други – снабдяване на колегите ми затворници, чрез куриера на затвора, със западни издания, тайно слушане на западни радиостанции и пр. За това можехме да получим вътрешни присъди!!

ЛИТЕРАТУРНИ БАЛКАНИ: *А след затвора какво се случи още?*

ГАНЧО САВОВ: Гоненицата продължи! ДС нагло се опитваше да ме принуждава да давам сведения за демократичните движения, опитвайки се да ме „внедри“ в тях. Напълно безуспешно! Аз не влязох в никое движение и често „бягах“ да работя във от София, в една кооперация. Освен това своеобразна конспирация бяха връзките ми с поетесата Блага Димитрова. След затвора неведнаж я посещавах и ѝ разказах подробно за моя случай и принудите на ДС върху мен.

ЛИТЕРАТУРНИ БАЛКАНИ: *Всъщност точно тя ви препоръча и за автор и на списанието, и на издателство „Балкани“ тогава.*

ГАНЧО САВОВ: Понеже Блага знаеше, че органите за сигурност вече следят всяка нейна стъпка, с нея се договаряхме какво да казвам на ДС, ако ме засекат и ме питат за срещите ми с нея. Решихме да се отбивам у тях без предварително обаждане, но се разбрахме, че ако при нея има хора, тя да ми дава знак, за да не се качвам.

Съвсем логично следва въпросът: а защо всичко това не съм споделил много по-рано? Отговорът: в края на 80-те години на миналия век лица от Държавна сигурност ме заплашваха и предупреждаваха никому да не казвам за връзките си с тях. А след като по-късно се уверих, че злоещите ѝ кадри са се настанили навсякъде в новата власт, опасенията, че могат да продължат да „наказват“ непослушните, ме караха да се въздържа от откровения на тази тема.

Б. Р. Например следователят от ДС, който е водил следствието „за шпионаж“ на Ганчо Савов в момента се изявява като „писател“, особено активен в изданието на Съюза на българските писатели вестник „Словото днес“. Още един типичен знак на времето ни, за което Адам Михник казва че по-страшно от комунизма е само онова, което идва след него.

ПРИЯТЕЛСТВО ЗАВИНАГИ

**Най-видният словенски българист
Матей Роде навърши 80 години**

Преди няколко години най-видният словенски българист Матей Роде внезапно изчезна от ползрението ми. Бяхме се сприятелили още през 60-те години и при всяко мое посещение в Словения се виждахме. Щом пристигнеш в Любляна, му се обаждах и той веднага идваше от гр. Целце, където живее. После и аз тръгнах с него към този град. В София пък той гостуваше на нашето семейство.

Мълчанието му ме озадачи, защото и писмата до него ми се връщаха. А като преводач на словенски съдебни материали във Върховната касационна прокуратура в документацията от Словения често срещам неговото име пък като преводач от български в тамошните съдебни инстанции. Един ден в папките намерих писмо от неговия голям син Янко Роде, виден академичен биолог, че баща му няма да може вече да превежда, понеже е много болен. В началото на 2010 година установих връзка с него. Той тутакси ми съобщи, че Матей се намира в болнично заведение, където ще остане до края на дните си. И понеже Матей вече не можеше да чете и пише, г-н Янко Роде с изключителна отзивчивост ми писа не само какво е състоянието на баща му, а ми даде обилна информация за неговия живот и дейност, свързана с българистиката. Тези данни обобщих в съкратен вариант в цитирания по-долу текст.

Ганчо Савов

Матей Роде е роден на 6 юни 1930 г. в семейството на морски офицер. Баща му е служил тогава в черногорското пристанище Бока Которска. Иначе и двамата му родители са словенци. По-късно баща му е преместен в Земун, а по време на Втората световна война загива. Майка му с двамата си сина се преселва в Белград. В края на войната Матей е изпратен с група югославски деца в България и остава тук от януари до септември 1945 г. Тази първа връзка определя неговите по-сетнешни интереси. След това семейството се връща в Словения, а Матей по-късно завършва в Люблянския университет сравнителна литература.

тура, словенска и руска филология. Напредва бързо и в задълбочените си занимания с български език и литература. „Този интерес просто не ме оставяше на мира“ – ми казваше той. Понеже остава и без майка, той се е прехранвал като детски възпитател, та след като се дипломира, се преселва със семейството си в Целѐ и там работи като гимназиален учител по руски и словенски език чак до пенсионирането си.

Започва да превежда от руски и български, пише пиеси за деца, а едновременно се занимава научно с много аспекти от теорията на превода, със социолингвистика и фразеология, с руски граматични въпроси. Успоредно с това непрекъснато се занимава и с българистика. Още през 1955 г. превежда сборник с български народни приказки, последван през 1958 г. от още един. (Сега е готов за печат още един негов сборник с български приказки!) След това идва ред на книги от Боян Болгар, Павел Вежинов, Ран Босилек, Богомил Райнов и други наши писатели. През 1963 г. вижда бял свят изследването му за българската славистика, а по-късно публикува „Христо Ботев в сред словенците“. Връзките между словенците и българите непрекъснато го занимават и той разширява изследванията си.

През 1961–1962 г. М. Роде е изпратен на специализация в София, възстановява напълно българския си език (който е говорил добре в детството си) и в Словения се превръща в най-подготвения българист. В „Енциклопедия Словения“ е автор на статиите за словенско-българските връзки, а консултира и всичко, което се отнася до България, българския език и литература. Публикува още редица научни студии: по две – за интересите към българите на големия поет Антон Ашкерц и на живия тогава класик на словенската проза Франце Беук; „Тоне Потокар и българската литература“, „Йордан Йовков при словенците“ и други. Изследвал е редица отделни аспекти на словенско-българските литературни връзки и личности, свързани с тях (Антон Безъншек, Никола Радев, Венцеслава Йорганова, Димитър Пантелеев и др.), превежда българска поезия – от Ел. Багряна до Николай Кънчев. М. Роде е участвал с редица оригинални научни реферати в международни конференции в Словения, в чужбина и в България.

Mameй Poge

БЪГАРИСТИКАТА В СЛОВЕНИЯ

Българският е един от онези славянски езици, с които словенците не са запознати добре. Но не винаги е било така. Интересът на словенците към българите и техния език има своята история. Тя започва още при *Примож Трубар* и *Адам Бохорич**. За българския език пише също и *Бенедикт Курпиевич* в своя пътепис до Цариград през 1530 г. Всичко това са все пак първоначални загатвания. Но по онези времена не е могло да бъде иначе. За български език тогава в света не се е знаело почти нищо. Дори много по-късно такива познавачи на славянските езици, каквито са били Йозеф Добровски и Павол Шафарик, са споменавали българския език само като наречие на сръбския език. Причината е много проста. Българският книжовен език е започнал да се оформя чак в началото на деветнайсетото столетие, и то в една малка област в турската империя. Въпреки това още тогава, при оформянето на българския език, именно словенци са имали своята заслуга. *Йерней Копитар* (1780–1844) е бил онази динамична сила, която е насърчила Вук Караджич през 1822 г. да публикува първото описание на законите на съвременния български език. Сам Копитар е посветил на тази тема няколко свои статии, а пък неговият последовател *Фран Миклошич* е започнал по-основно да проучва българския език. Във всички свои славистични и други езиковедски студии съсредоточено е изследвал и него. Дори е посветил няколко свои отделни творби на българската фонетика. Една от тях е всъщност първият опит за научно изследване на българския език. За неговите интереси към този въпрос свидетелства кореспонденцията му с български учени от това време. Красноречив пример за връзките между Миклошич и българите е и помощта, която той е предоставил на братята Антон и Драган Цанкови при написването на първата българска граматика на немски език, излязла през 1852 г. Малко по-късно с българския език се е занимавал и *Ватрослав Облак*. Със своите произведения той пряко е съдействал за оформяне законите на българския език. Неговите статии, оценки и реферати са били много важни при изследванията за българската

* Примож Трубар (1508–1586) е основоположникът на словенската книжовност, а неговият съвременник Адам Бохорич е автор на първата словенска граматика. (Б. пр.)

граматика. Интересно е, че е сътрудничел и в тогавашни български научни издания.

Първите преводачи от люблянския кръг

Наедно с научните изследвания при словенците е станал популярен и интересът към българския език и за словенците остава важна мисълта на проф. Емил Георгиев, че славянските народи отново са започнали да откриват българите и техния език, чрез което са търсили опора за своите националноосвободителни тежнения. Така при словенците интересът към българите се повишава по времето на илризма, респ. при възрожденския период. Този интерес обаче е бил твърде общ и до по-загълбочени прониквания не се е стигнало. Единственият важен принос е била книгата „Славянство“ от 1874 г., в която Божидар Раич е публикувал своя текст със заглавие „Българите“, в който говори и за българския език.

Разбира се, в областта на популяризаторските занимания с българския език най-активен е бил *Антон Безъншек* (1854–1915), стенограф, публицист, общественик и преводач. Голяма част от своя живот той прекарва в България и по различни начини се е стараел да сближи словенците с българския език. През 1881 г. в своето списание „Югославянски стенограф“ публикува „Кратка граматика на българския език“. По-късно, през 1914 г. е издал в отделна книга и „Българска граматика и читанка“ със словенско-български разговорник. В предговора към книгата си между другото пише:

„...Сега реших да издам – по желание на някои видни словенски родолюбци – граматика на българския език в отделна книга“, а малко по-нататък казва: „В това начинание бях подпомогнат със съвети от „Славянския клуб“ в Любляна, който препоръчва на словенците да учат български език, което е особено потребно на онези, които се интересуват от Балканите – на техници, медици, банкиери, чиновници, търговци, занаятчии и други.“

Книгата заслужава внимание и заради методиката, използвана в него. За съжаление тя е била публикувана в София, и то по време, когато интересът за българите и България след Балканската война е достигнал своя връх и е било необходимо да се появи в Словения. Но заради стеклите се обстоятелства книгата не е могла да бъде разпространена широко сред словенците. Веднага след това пък започва и Първата световна война,

която прекъсва всички връзки между България и Словения. Така единствената граматика на българския език на словенски не е могла да изиграе предназначението си, което е предвидил нейният автор. А и по-късно, след войната, е нямало условия за нейното разпространение. Освен това нейният активен автор е починал през 1915 г. Но все пак Антон Безъншек със своите лични връзки и със статиите си в ежедневния и периодичния печат, както и с книгата си „България и Сърбия“ (1897) дълги години е бил основният информатор за всичко, което се е отнасяло до българите и тяхната култура и език.

От кръговете на популяризаторите са излезли и първите преводачи от български. Първият превод е публикуван през 1871 г. от *Янез Мохорич*. След него са се появили редица други. За всички тях поводът е бил освободжението на българите изпод турското владичество през 1878 г. Първият, който обаче е превеждал от оригинал, е бил големият наш поет *Симон Грегорич* (1844–1906) и първият такъв превод е бил публикуван през 1902 г. Тогава Антон Безъншек в списание „Люблянски звон“ е отпечатал и кратък разказ на Иван Вазов. Малко по-късно, през 1912 г. *Петър Миклауц-Подравски* във в. „Дан“ в подлистници пък е публикувал романа на Вазов „Под игото“. В сред творците, които са популяризирали българското слово, трябва да споменем и дейността на Руския кръжок на Людевит Йенко в Любляна. В своя правилник дружеството е записало, че „...се застъпва за изучаването на руския и другите славянски езици“. Твърде вероятно е с български език да се е занимавала и съпругата на Йенко, *Терезина*, която по време на Илинденското въстание през 1903 г. е посетила България, а след това в своите беседи сред словенците е пробуждала и интереса към българския език.

Един от най-значимите примери за насочено внимание към българския език сред словенците е бил *Антон Ашкерц**. Известно е, че в своя интерес към всичко славянско, той се е заловил и с изучаването на българския език. Това го е правил и заради намерението си да посети България. По времето, когато един негов спор с католическата църква започнал да се изостря, той дори е възнамерявал да напусне Словения. Така например в едно писмо до писателя *Иван Хрибар* той пише: „...иска ми се да замине извън Словения, например в Прага или в Русия.“ Малко по-късно неговият приятел от гимназията в Целъе Антон Безъншек го поканил при себе си в Пловдив. Там Безъншек е преподавал в

* Антон Ашкерц (1856–1912) е един от най-значимите словенски поети. (Б. пр.)

гимназията, а от името на брат си е ръководил и книжарница, и издателство „Пчела“. Готов е бил да назначи Ашкерц за редактор и той отначало е приел поканата. Че е мислил сериозно за оставане в България, показва написането в едно друго писмо, където казва:

„...На проф. Безъниец сам писах по въпроса за съветите, които ми дава. Взех решение да бъда в неговата книжарница. (...) Купих си българска граматика и започнах да я изучавам. Нямах никакви трудности, тъй като българският език, що се отнася до красотата, може да се мери със словенския...“

Заниманията му с българската граматика не са останали без резултат, понеже той е започнал да чете свободно български, което потвърждава цитираното от него в научните му трудове, което са преди всичко исторически текстове от български източници. Това можем да проследим по неговата кореспонденция.

Също така първите преводачи от български са излезли от средите на популяризаторите. Тези три равнища: научно, популяризаторско и преводаческо ни помагат по-лесно да установим какъв е бил интересът към българския език при словенците и след Първата световна война.

Открита възможност в университета

Научното изучаване на българския език се проявява след Първата световна война в Люблянския университет. За съжаление условията там си били такива, че това не се е реализирало. Единственият учен, който дълго време се е занимавал с български език, е бил *Райко Нахтигал*. Разбира се, преди всичко в рамките на своите изследвания на славянските езици. В университета той е изнасял лекции и за българската граматика, а е написал и няколко статии по този въпрос. Като пример можем да споменем и неговото представяне на българския език в енциклопедията на издателство „Минерва“, която е излязла в Загреб през 1936 година.

През 30-те години са настъпили отново благоприятни политически и обществени условия, които са пробудили интереса на словенците към българистиката. През 1934 г. по примера на Югославско-чехословашката лига е било създадено и дружеството Югославско-българска лига – отначало в Любляна, а после и в някои други градове (Марибор, Целје, Кран). Само в Любляна дру-

жеството е наброявало 600 членове. Една от формите за обществена активност са били и курсовете по български език. Единия от тях е водил българинът *Никола Радев* (1913–1992), възпитаник на католическия колеж в Шенвид край Любляна. Той е и първият преводач на произведения на класика Иван Цанкар на български език. В лигата се е породила и идеята за учебник по български език. Той е бил написан от проф. *Ян Шедиви* от Марибор. За съжаление заради нацистката окупация този учебник не излиза.

В периода след Първата световна война интересът към българската литература също се е повишил. Писателят *Франце Беук** в своите планове за запазване на народностното съзнание на словенците, които са се оказали в Италия след войната, е включил и превода на славянски писатели. Така през 1929 г. той сам е превел и публикувал книга от Иван Вазов със заглавие „Хаджи Ахил и други разкази“. През трийсетте години, когато политическите и културните югославско-български връзки се били на добро равнище, истинска мода е била да се издават преводи от българската литература – отначало за деца и юноши, а после и за възрастни. Тогава се появяват и първите драматургични творби, поезия и други жанрове. За нас е интересен въпросът колко са били подготвени преводачите по български език. Ако изключим някои от тях, какъвто е бил българинът *Стефан Атанасов*, литературатор, повечето от преводачите са превеждали чрез друг език. Тъй например Франце Беук при своя превод на „Под игото“, излязъл през 1930 г., се е опирал солидно на чешкия превод. По-късно обаче Беук до такава степен е овладял българския, че е превеждал само от оригинал. Също така своите първи преводи на български писатели *Тоне Потокар* е направил с помощта на сръбски преводи. *Катя Штур* – която се утвърди по-късно като най-активната преводачка на българска литература – е научила български от Стефан Атанасов и някои от преводите са подписани и от двамата. Български в този период бе научил и Алойзи Болхар, автор на редица преводи. За повечето от останалите преводачи от това време (В. Албрехт, Ф. Безлай, Ф. Брагач, С. Малихар, Из. Цанкар, В. Бучар, А. Дебеляк, Т. Дебеляк, П. Хочефар, Ф. Водник, И. Вук, А. Зупанчич и още някои) можем да твърдим, че своите преводи са направили епизодично, защото не са се занимавали системно с българска литература. Например при *Изидор Цанкар* – за неговите преводи на стихо-

* Франце Беук (1890–1970) е един от класиците в словенската литература. (Б. пр.)

творенията на Елисавета Багряна със сигурност знаем, че ги е превеждал с помощта на самата поетеса, която му е приготвяла буквални преводи на френски.

След войната – на научни основи

И отново външните фактори оказват влияние върху интереса на словенците към българския език. Той започва да се губи, понеже Втората световна война прекратява възможност за каквото и да било широки прояви от този род. Били са малко хората, като студента по славистика *Живан Жун* (1923–1945), който в трудните военни години е намерил сили да се занимава с български. Той е превеждал доста, но е успял да публикува само три книги с преводи на български писатели. За съжаление загива в края на войната.

За научни занимания с български език условията след войната на пръв поглед се подобряват. В Люблянския университет е бил открит лекторат по български език, а за лектор бил назначен *Симеон Хесанчиев*. За съжаление той се задържа само една академична година (1948/49). Заради конфликта на Югославия с Информбюро той напуска Словения още преди края на годината. По-късно в университета се правят някакви безуспешни опити лекторатът да бъде възобновен. И затова научни данни за българския език ние, словенците, можехме да черпим единствено от „Южнославянски езици“ (1957) на Янко Юранчич.

Нуждата от популяризацията на българистиката чрез литературата се наложи след нормализацията на политическите условия, т. е. след 1956 г. Предивоенните все още живи преводачи (К. Шпур, Т. Потокар, И. Груден и още някои) активно започнаха да превеждат. В началото на 90-те години се появиха и нови преводачи (М. Брегант, Н. Царевска, С. Лоренци, Д. Меваля, М. Роде, С. Шали, Дим. Анакиев и др.). Словенският лексикон на преводите от 1985 г. сочи около трийсет имена преводачи на българска литература. Ако прегледаме тези имена, ще установим, че само половината от тях са преводачи директно от български език. Останалите са превеждали с помощта на друг език. Половината пък от тези, за които знаем, че владеят български език, са превеждали само по необходимост, а не по творческа потребност. Освен това голяма част от тях вече не са между живите!

Статията е публикувана през 1992 г. в сборника на словенското Славистично дружество. Написана е въз основа на едноименното изследване, представено през 1991 г. на симпозиума на славистите в Марибор и Лютомер „Връзките на словенския език със славянските и неславянските езици и литератури“ и посветен на 100-годишнината от рождението на Фран Миклошич. На български език се публикува за първи път с незначителни съкращения.

Послеслов от Ганчо Савов

Лекторатът по български език и литература към Филологическия факултет на Люблянския университет бе възстановен през 1994 г. От тогава до днес из него излязоха не само редица отлично подготвени българисти, но и негови възпитаници се утвърдиха като отлични познавачи и преводачи на българската литература, каквито са Ева Шпрагер и Борот Омерзъл. Освен това на българския език и литературата се посветиха няколко студенти, които вече се проявяват и като даровити преводачи. Философският факултет издаде и уникалната двутомна „Антология на българската литература“, съставена от д-р Людмил Димитров, който в продължение на няколко години бе лектор по българска филология в Люблянския университет.

Южнославянски писатели за Ганчо Сафов

Божин Павловски

ИЗ РОМАНА „ДУВА И БЪЛХАТА“

11.

Публикуването на „Дува“ отложих с цял един сезон заради случая с българския критик и теоретик Ганчо Сафов. Една заран ми съобщиха, че македонските книги, които му изпращах в София по дипломатическия канал в Димитровград, вече не идват до него. С някаква луда смелост тръгнах за България, носейки в багажника на колата копие от ръкописа на романа. В София ме посъветваха да сменям няколко трамвая, преди да се добера до къщата, в която живееше Сафов. Този брилянтен литературен деятел от Дряново, доскоро редактор в „Народна младеж“ вече беше набелязан като гържавен враг и полицията вървеше по петите му.

Цялата негова вина бе в това, че освен други, той обичаше и македонската литература и пишеше за нея. Ганчо публикува прекрасна статия за моя роман „Миладин от Китай“, а и за творби на Влада Урошевич и Димитър Солев. Когато се видяхме, ми се оплакваше, че дано само временно му е изчезнал един труд от 60 страници, в който е направил основен преглед на съвременната македонска литература. Всичко било готово да се появи в списание „Септември“, той дори редактирал текста в печатницата, но отнякъде разбрал за това Венко Марковски и бързо сигнализира на Тодор Павлов, който ядосан отишъл в редакцията, видял готовите коректури и разпоредил веднага всичко това да се унищожи пред очите му.

– Колко тъжна е съдбата ви – ми говореше Сафов в един ресторант на Витоша. – И Венко, и Тодор Павлов са македонци, а аз съм чист българин от Балкана – шепнеше тихият критик. Изпихме доста бяло вино от някаква вътрешна мъка и споменавахме за един доносник с плешива глава от службите за сигурност – чиито родители произхождаха от Кукуш, – който през тези дни се моташе из Софийския панаир на книгата и напразно се опитваше да ни подслушва. В дома си Ганчо прочете около шейсет страници от „Дува“, докато очите ми

разглеждаха неговата богата, чудесно подредена библиотека от полски, руски, хърватски, сръбски, словенски, български и македонски книги.

По-късно, когато полицията го арестува, а режимът го осъди на осемнайсет години затвор, без да публикува нито дума за това в печата, българските колеги твърдяха, че Сафов е осъден като югославски шпионин. Дали тази формулировка я стъкмиха Венко Марковски и Тодор Павлов, вероятно няма да се узнае никога. Факт е, че Ганчо Сафов – естет, полиглот и филантроп – е първата съвременна жертва на популяризацията на македонската литература в чужбина. Гаврата направи така, че той, който излежа цели единайсет години в зандана на Стара Загора, в зората на новото време, когато режимът на Тодор Живков се срина неповратимо, получи свидетелство за съдимост, в което пишеше, че никога не е бил осъждан и не е бил в затвора!

Когато най-сетне се върна в София, оплешивял и позастарял, нашият приятел можа да констатира, че от неговия брак нищо не е останало, а много македонски книги са били конфискувани. И Венко Марковски, и Тодор Павлов вече лежах в черната земя заедно със своята омраза към македонския си род, от който сами бяха се отродили. Ганчо дойде в Скопие няколко месеца преди да поема из белия свят и продължаваше да се интересува от новите постижения на македонската литература. Беше изминало повече от десетилетие и половина от деня, в който той бе прочел част от ръкописа на „Дува“, но спомените му бяха удивително свежи, а настроението оптимистично, сякаш нищо от жизнеността му не беше унищожено.

Поетът Матей Матевски, като председател на издателския съвет на фирмата, която ръководех, бе първият, а може би и единственият, който сподели загрижеността си за съдбата на Г. Сафов. Няколко пъти дойде да разговаряме и със своето характерно умение да успокоява душевните бури, изрази надежда и увереност, че всичко ще си дойде на мястото. В тези години и неговата публична, обществена позиция беше подложена на различни съмнения, а финансовите и полицейските агенти душеха из медийното пространство, което той успешно ръководеше. Въпреки че се славеше като голям стратег и дипломат, който умее да неутрализира всеки неразумен натиск, въпреки че бе обкръжен от добри съветници, нашият поет губеше при акцията, която дирижираше Фана Кочовска по разпореждане на други хора. Дълго разговаряхме за всичко,

което бе споходило и мен преди почти една година, щастливи, че все пак нашата съдба е по-различна от тази на Ганчо Садов...

*Божин Павловски – „Дува и болвата“,
издание, 2001 г., изд. Мисла, Скопие*

Йеврем Бъркович

Из „ДУКЛЯНСКИ ЕПИСТОЛАРИЙ“

ОТ БЪЛГАРИЯ НЯМАШЕ КЪДЕ ДА СЕ ИЗБЯГА

София, февруари 1993

Драги приятелю Йевреме,
както виждаш, в София публикувах един текст за теб. Естествено, това е твърде малко, но съм подготвил и други работи – нещо от твоята поезия, публицистика, проза и т. н.

Съжалявам, че нямаше време (след симпозиума не можах да те открия!) в Загреб нито за интервю, нито поне за едно кратко изявление, което веднага щях да публикувам в нашия печат. Но понеже за такива неща никога не е късно, предлагам ти да ми напишеш един текст за Черна гора, в който да кажеш онова, което смяташ, че ще бъде най-важно за нашите читатели: за комунистическите институции, за черногорско-българските връзки и т. н. Ако технически е възможно, този текст ще го превърна в интервю...

Мисля, че нашата общественост трябва да знае повече за Черна гора, всички истини за нея, да следи нейните реалности и нейния дух, защото българите и черногорците винаги са се смятали за най-близки...

Заедно с текста ще те моля да ми изпратиш своя снимка и автограф, т. е. ръкописен поздрав за българските читатели.

Поздравява те сърдечно, твой ГАНЧО САДОВ

Ганчо Садов:
*преследван български писател,
прозаик, поет, публицист.
Бил е осъден на 18 години затвор.
Лежал е 11 години.
Класически обвинения по рецептата на всички
тоталитарни и деспотични режими – шпионаж, измяна,
антикомунизъм, контрареволюция...*

Запознахме се на Загребските литературни разговори на 1 октомври 1992 година в музея „Мимара“. Темата на разговорите беше: „Европа днес и събитията в страните от бивша Югославия.“ И аз през втория ден на следобедната сесия на разговорите имах изложение. Публиката изключително добре ме прие. Преди мен говориха Николай Толстой и В. Г. Фишер, а след мен беше дон Бранко Збутага. Ганчо Садов бе говорил предиобед. Седяхме един до друг. Той се обърна сърдечно към мен: „Знам, че вие сте Йеврем Бъркович, най-актуалният черногорец. За вас знам много. И в София се пише и говори за Йеврем Бъркович.“ „С кого имам чест да говоря?“ – протегнах ръка на този петдесетгодишен човек, усмихнат и с много приятно обикновено лице. „Аз съм Ганчо Садов, български писател и дългогодишен затворник“. Сърдечно се ръкувахме едновременно, по балкански – дълго и с двете ръце. Казах му: „Аз избягах от Черна гора, за да не стана затворник“. „Когато лежах в затвора, от България нямаше как да избягаш“ – каза Ганчо. Бяхме три дни заедно, всъщност два и половина, на третия ден не знам как стана, та се разделихме, оказахме се в различни компании.

Писмото на Ганчо Садов получих на 1 март 1993 година от София. Под тази дата почти три години по-късно в „Дневник на прокудения дуклянин“ видях, че съм записал:

„Писмо от София: обажда ми се Ганчо Садов, български литератор, преводач и публицист. През режима на Тодор Живков прекарва в затвора 11 години. Запознахме се миналата година тук в Загреб на Загребските литературни разговори. Ганчо остава върху ми приятно впечатление. Дадох му „Мръсната война“, току-що беше излязла от печат. Виждам, че Ганчо в „Труд“, един от най-известните български вестници, е написал голям текст за мен. Неговата статия е била публикувана в сряда, 6 януари 1993 година. За заглавие е взел цитат от изяв-

лението ми на този симпозиум. Той ме е нарекъл „Поем-легенда“. Доколкото разбирам български – а това го умея добре – текстът е написан доброжелателно и много авторитетно за Черна гора и нейната днешна съдба, която се задушава в сръбски ръце, стене под сръбски ботуш.

С радост бих написал за г-н Ганчо Садов искания текст за Черна гора и за нейната сегашна съдба. Вярно е, че някога връзките между българите и черногорците са били доста честни и приятелски, макар че в тези връзки е имало и неприятни епизоди. Някога е имало и българско посолство в Цетине. В древността нашият дуклянски крал Бодин е бил провъзгласен и за цар на българите, мисля, че е бил коронясан в Призрен, а неговото царстване е продължило едва шест години. Впрочем някога границите на България са били до река Циевна. В новата история – а това е деветнайсети век, – всъщност в самия край на столетието, веднаж на черногорец е била предложена българска царска корона. Става дума за войводата Божо Петрович, за Господин Божа, близък роднина на крал Никола. Руският двор е бил убедил българското правителство и Парламента вместо германски принц (Кобург) да възкачи на престола черногорския войвода Божо Петрович. Когато за това узнали крал Никола и сръбските политици в Белград, те предприели всичко – всеки заради своите интереси – да не се стигне до това. За крал Никола, който тогава е бил още княз, не е било изгодно негов роднина да стане цар преди него, и то на една значително по-голяма гържава с по-многочислен народ на Балканите. На сърбите пък не е влизало в сметките един черногорец да бъде български цар, и то в момент, когато на сръбския престол е бил Александър Обренович, за когото вече се е знаело, че не може да има наследник. Известно е било, че сръбската кралица Драга Машин-Луневица е бездетна. Сръбското правителство и „Черната ръка“ на националиста Апис са били сериозно загрижени русите след края на Обренович да не наложат за крал някакъв черногорски принц или войвода. Естествено, за сърбите е било по-приемливо на българския престол да има някакъв германски принц, отколкото черногорски войвода! Крал Никола е успял чрез дъщеря си да убеди русите, че идеята с Божо не е добра за неговия двор, а роднината си Божо е „наговорил“ доброволно да откаже руското предложение, за да може веднага след това да приеме предложеното му губернаторство на Крим. Със своите умели интриги Никола е отнел възможността и за този критски шанс на войводата.

Може би в това поведение на краля към войводата Божо трябва да търсим и корените на преминаването на войводата към сърбоманите през 1918 г. Кое то обаче не го оправдава.

Ганчо Садов:

*„Моето преследване беше изцяло свързано
с политическите събития и с онова
противно, дори криминално
комунистическо време у нас.“*

Чак след нашата загребска среща открих истинския Ганчо Садов. През онези дни в Загреб той с нищо не ми подсказа, с нищо не се опита да се изтъкне като мъченик от времето на българския комунизъм въпреки 11-те години затвор, нито пък като днешен антикомунист. За разлика от някои сръбски, черногорски, хърватски, бошняшки, македонски и словенски днешни самопредставящи се за велики мъченици от времето на югокомунизма, Ганчо Садов съвсем трезво, интелигентно, коректно и с голяма отговорност говореше за комунистическия период в България и за управлението на Тодор Живков. Интересно е, че днес като най-големи мъченици от комунистическия период се препоръчват и парадират бивши комунисти, онези, които в известни ситуации са били сред най-видните и надеждните. Днес в Черна гора за големи жертви на комунизма се изтъкват писателите Будимир Дубак, Вукман Оташевич, Милорад Бошкович, Радоица Бошкович, Миодраг Трипкович, а се знае, че това бяха добре обгрижвани комунистически младежи, отглеждани и кадрово насочвани. Не е изключено като жертви на комунизма да се провъзгласят и Миливое Брајкович-Мишо, Мило Крал, Гојко Данчевич и Янко Брајкович, някогашни най-доверени надежди на комунистическия режим, на високо кадрово положение и позиция, общински и републикански идеолози в културата, издателската дейност и журналистиката. Някога най-известните затворници от комунистическите балкански зандани, каквито са Адем Демачи, Милован Джилас, Владо Готовац, Златко Томичич и българинът Ганчо Садов, не са правили от своето затворничество капитал, те

не са се стремели към никакви изгоди и привилегии, както правят днес толкова хора на комунистически позиции, крадци и ласкатели.

Ганчо Сафов:

„Ето как се разви всичко. Главното се случи в Чехословакия през 1968 г. и в Хърватия през 1971 г., а след това дойде голямата акция срещу демокрацията, тъй че в началото на 1974 година по разпореждане на Брежнев и русите започна т. нар. борба срещу идеологическата диверсия. Проведе се пленум на ЦК на БКП за идеологическата диверсия и на него компартията реши категорично да води т. нар. безкомпромисна борба против идеологическата диверсия в България, против всички идеи за демокрация, респективно против всичко, което ги заплашва. По този начин от февруари 1974 г. започна известната акция „Голямата метла“. През юни аз вече бях арестуван...“

Сега някои режимни сръбски и черногорски интелектуалци мазохистки се възторгват, като се представят за комунистически жертви на Титовия комунизъм. Тази мода на жертвен мазохизъм най-вече се проявява в сред писателите. Когато един ден някой запрелиства празничните броеве на сръбските, черногорските, хърватските, македонските, босненските и словенските ежедневници и седмичници от най-представителните до заводските и общинските, всички тези лъжливи жертви, тълпата от подлещи, лицемери и фарисеи, страхливци и мастурбиращи идеологически с фразьорски еротизъм, ще ги видим подписани като автори на лакейски стихове от рода на оня – „Всяка майка такива не ражда“, есета, изявления, оди и възхвали за Йосип Броз Тито, Съюза на комунистите и техния социализъм.

Ганчо Сафов:

„Във всички посткомунистически страни бивши закоравели комунисти сега се превърнаха в „социалисти“. Те твърдят, че нямат връзка с комунизма, че са модерна лява партия, лява коалиция, но от всичко онова, което се случва сега, се вижда, че това не е вярно.“

Драги Ганчо Сафов,

Твоето писмо искрено ме зарадва. Предчувствах, че нашата загребска среща ще се превърне в искрено приятелство и еднотомислие. Специално ме радва онова обстоятелство от твоето писмо, което ме убеждава, че има люде, които мислят, че за Черна гора трябва да се знае много повече, особено за „нейните реалности и нейния дух“(!).

Мога да те уверя, драги приятелю, че и на мен самия в този исторически момент не ми е съвсем ясно какво представляват днес Черна гора и нейният дух? Какво означава нейната реалност и по-точно – онази лошо изградена реалност, която прилича на нещо като болнава реалност на един много нещастен народ, ако погледнем на него исторически?! Ние имаме същинско черногорско изобилие от реалности заедно с онази въображаема черногорска реалност, която може да бъде с две остриета: убийствена, ако не стане роб и пленник на нашата стара слава и на разни огрънкани идеализации – от, да речем, физическите до военните и бойните, или ако за константа се вземе Черна гора, като спасителна фикция за фикциите на всички черногорци – за живота, оцеляването, съществуването, историята, храбростта и толкова подчертаваната черногорска въображаема вечност!

В момента черногорската реалност за съжаление са окупирани и плякосани Конавли, раненият Дубровник, жестоко опустошената Дубровнишка околия и цялото хърватско приморие – от Дебели бряг до Стон. За позор и за срам на Черна гора и черногорците, днес именно това е черногорският дух: подобие на епичен, метомански, рушителен, варварски, просръбски, фолклорен, квази-боен в една война, която не е черногорска война, а черногорска гибел на честта с извършването на ужасно мръсни дела за сметка на Велика Сърбия!

Съществува ли една друга Черна гора и един друг черногорски дух? Ако бих повярвал, че не съществува, в мен няма да има вече нито една стойностна причина да продължавам да живея в емиграция или където и да е, а особено пък в Черна гора, където съм днес, като човек със заповед за задържане, приятелю мой! Дори най-личните семейни причини не могат да ме принудят да живея с мисълта, че това, което днес е Черна гора, е реалност, истинска и единствена черногорска реалност, истински и единствен черногорски дух! Надявам се, че не е така и заради това, драги мой приятелю, искам да живея, да имам приятели, да вярвам, че някъде там:

зад девет хребета черни
зад девет планини зловещи
зад девет лесовете злокобни
зад девет чукари гибелни
зад девет зъбера мраморни
зад девет черни кошмара
зад девет страшни гори
зад девет самодивски поляни
зад девет черни забрадки
зад девет люти клетви
зад девет позора
зад девет преображения

съществува една друга Черна гора, и то във всеки черногорец – онази с два чисти образа, с две бистри очи в свежата си глава, онази с черногорското име и презиме, онази от черногорската литература, от черногорската древност, черногорските мъки и черногорската трагизъм.

Черна гора на величавото си черногорско възкресение!

Драги Ганчо Савов,

В емиграция човек не се радва толкова на нищо, колкото на едно писмо от приятел. Добре е да го знаеш, макар че не ти пожелавам да изпиташ някога такава радост. На мен за съжаление досега от Черна гора ми писа само писателят Сретен Асанович. За него разговаряхме, докато ти беше в Загреб. Разказвах ти за госпожа Миряна Стърчич, университетска професорка, която написа голяма студия за прозата на Асанович. Откъс от тази студия, и то доста голям, публикува загребското списание „Форум“. Мисля, че няколко къси разказа на Асанович са преведени и на български. Той, както и повечето черногорски писатели, днес живее в суровата черногорска действителност,

за която ти, драги приятелю, искаш да узнаеш колкото се може повече.

Драги Ганчо,

Ти сам, като познат писател, като писател затворник, и то единайсетгодишен, знаеш каква е действителността в една страна, от която поетите, които са в читанките на нейните деца, трябва да бягат от нея. Това е същата онази действителност в Страните, Държавите, Родините, Отечествата, Тамковините, чиито писатели е трябвало да стоят из занданите на своите родини по пет, десет, двайсет и повече години! Отдавна, драги приятелю, не съм чувал, почувствал, нито пък доживявал някой да иска да се смята за близък на черногорците, драги приятелю, както казваш това в своето писмо за българите и черногорците. Днес е трудно да бъдеш черногорец в Черна гора, особено пък ако си въвн от Черна гора.

Благодаря ти, че писа за мен в българския печат. Ще ти изпратя някои свои размисли за всичко онова, което става днес на Балканите. Това ще бъдат размисли, подобни на онези, които чу от мен на симпозиума. Съжалявам, че след този симпозиум не можахме да бъдем заедно поне ден-два. В последната си вечер трябваше да вечерям с граф Толстой и Кръсто Цвиич. Така организаторът бе подредил програмата, а и на мен ми беше изключително драго, че тези господа ми оказаха чест да разговарят с мен за Черна гора, за моя случай и за много други подобни неща. Само да не си помислиш, че ето, един черногорец застанал между един българин и един русин – имам предвид Толстой – се е определил за русина! Не, драги приятелю, граф Толстой, както бях чул и видях сам, е много интересна личност. Той също имаше съществени забележки към действителността на днешна Русия, иронизираше и едно скорошно изявление на Елцин, който имал идея да включи и България в някаква руско-федеративна комбинация. Граф Толстой изкоментира това така: „Брежневизъм плюс елцинизъм е равен на руски кретенизъм!“

Съжалявам, че не успяхме докрай да обсъдим тезата за пост-комунистическия комунизъм в бившите комунистически страни, в сред които е и твоята България, и моята Черна гора. Неотдавна в „Хърватска матица на изселниците“ чух, че съществуват реални шансове идващата година да се срещнем на един симпозиум, който започва в Загреб и завършва в Дубровник.

Твой,

ЙЕВРЕМ БЪРКОВИЧ

JEVREM BRKOVI „DUKLJANSKI EPISTOLARIJ“ Aurora, Zagreb, 1996.

Книгата на Йеврем Бъркович „Гросарий“ в превод на Ганчо Савов бе издадена през 2005 г. от издателство „Балкани“.